

O NOWĄ KONCEPCJĘ PROGRAMU NAUCZANIA JĘZYKA POLSKIEGO W SZKOLE ŚREDNIEJ

Obecny program nauczania języka polskiego w liceum prowadzić musi do nieco katastroficznych refleksji: co roku pojawiają się nowe dzieła w literaturze polskiej i obcej, co roku więc wzrasta zakres lektury, a także — co w obecnym programie jest silnie akcentowane — ilość faktów historycznoliterackich, biografii pisarzy, powstają nowe kierunki, prądy i techniki pisarskie, komplikują się style i gatunki. Proces narastania materiału poznawczego dotyczy wszystkich przedmiotów nauczania. Szczególnie jednak dotkliwie odczuwają ów fakt nauczyciele przedmiotów humanistycznych i ich uczniowie. Wśród tej grupy przedmiotów najtrudniej jest dokonywać koniecznych eliminacji materiału w nauczaniu języka polskiego, zwłaszcza zaś w zakresie wiedzy o literaturze ojczystej. Nie wystarczy tu bowiem wyuczenie się dat, poznanie nazwisk nowych pisarzy, trzeba także przeczytać ich dzieła. Wszystko to wymaga dużej ilości czasu. Gdzie go znaleźć? Czy kosztem innych przedmiotów? Byłoby to oczywiście absurdem ze względów społecznych, ogólnocywilizacyjnych. Program, który preferuje kursowy układ materiału historycznoliterackiego, znalazł się w ślepiej uliczce, bez możliwości wyjścia. Zabiegi uzdrawiające, jakie stosowano w ostatnich pięćdziesięciu latach, polegały zwykle na eliminowaniu nazwisk i określonej grupy utworów z listy lektur, lecz droga ta okazała się z wielu względów fałszywa i wręcz niebezpieczna.

Sam wzorzec układu historycznego w szkole średniej, przejęty z uniwersyteckich studiów polonistycznych, przez owe eliminacje, konieczne ze względu na materiał nauczania innych przedmiotów, stawał się coraz bardziej prymitywny, kadłubowy. Prowadziło to w konsekwencji do jego wewnętrznego unicestwienia. Z historii literatury zostały żałosne szczątki, które próbowano ożywić przy pomocy tak niewłaściwych na poziomie szkoły średniej metod, jak werbalne, nie poparte żadną lekturą, informowanie o życiu i twórczości pisarzy, o prądach literackich, których przedstawicieli uczniowie w ogóle nie czytali.

Równocześnie powstające podręczniki usiłowały sprostać tym samym wymaganiom. Zachowany w nich porządek historycznoliteracki ekspono-

wał sam proces rozwoju literatury, porządkował dzieła — co zawsze jest obowiązkiem każdego podręcznika — ale, dla stworzenia pewnej całości, wymagał odwoływania się do analiz utworów, których uczniowie nie mieli w spisie lektur. Trzeba więc było prezentować zawartość treściową owych dzieł, omawiać i oceniać ich główne idee, mówić o rozwiązaniach artystycznych bez możliwości odwołania się do osobistych doznań, przeżyć i przemyśleń ucznia. Z perspektywy użytkownika podręcznik był więc zbiorem niekiedy tajemniczych, bardzo często niezrozumiałych formułek i ocen, których należało się nauczyć. Raz jeszcze zwycięstwo odnosiła metoda werbalna, pamięciowa. O jej skutkach wychowawczych i społecznych będzie jeszcze mowa w tych rozważaniach. Egzaminę wstępne na wyższe uczelnie i publikowane już o nich uwagi potwierdzają całkowicie istnienie takiego zjawiska. Kandydat na studia polonistyczne mógł recytować z pamięci wiele pięknych sądów na przykład o twórczości Wyspiańskiego, by na koniec stwierdzić, że *Wyzwolenie* jest powieścią. Jeśli natomiast stawiano go — przy egzaminach wstępnych typu eksperymentalnego — przed koniecznością samodzielnej analizy konkretnego utworu, którego w szkole „nie przerabiał”, wykazywał całkowitą niekiedy bezradność, brak wrażliwości estetycznej, niezdolność wyjścia poza streszczenie utworu. Nauka o literaturze zamieniała się najczęściej w praktyce szkolnej w układanie podręcznikowych etykietek. Dotyczyło to także utworów, które uczniowie czytali w szkole. Było to trzecie zwycięstwo werbalizmu w polonistycznej dydaktyce.

Przeżycie dzieła, jego siła i zdolność wywoływania wzruszeń, kształcenie wyobraźni, rozwijania myślenia, zostały zepchnięte na daleki plan w samym procesie nauczania, choć oczywiście w sformułowaniach programowych istnieją hasła mówiące o potrzebie kształtowania emocjonalnego stosunku ucznia do dzieła literackiego. Ale same hasła niczego nie potrafią załatwić. Wszystko w obecnej strukturze programu przeszkadza w ich realizacji. Przewaga elementów do pamięciowego opanowania jest tak wielka, że uczeń staje zawsze — a wraz z nim jakże często i jego nauczyciel — przed koniecznością eliminowania wszystkiego, co z takiej perspektywy okazywało się mniej istotne, nie do nauczenia się. I niewiele mogły pomóc ogłaszane w osobnych publikacjach i licznych artykułach apele o właściwą ideową i artystyczną analizę dzieła w szkole. I uczniom i nauczycielom „wszystko stało na wstręcie”, jakby powiedział Słowacki.

Zwolennicy porządku historycznoliterackiego mieli wiele racji, występując przeciwko potraktowaniu programu nauczania literatury jako zbioru luźnych analiz literackich. Analizy takie przeprowadzane w całkowitym oderwaniu od procesu historycznoliterackiego w innym sensie stałyby się jałowe, werbalne. Po prostu nie da się zrozumieć dzieła literackiego bez określenia jego związku z epoką, z jej życiem społecznym i ideo-

wym. Wyeliminowanie historycznoliterackiej analizy jest wręcz niemożliwe. Czy w tej sytuacji istnieje więc jakieś racjonalne rozwiązanie?

Aby na to odpowiedzieć, trzeba postawić inne pytanie: jaki jest cel nauczania języka polskiego w szkole? Pomijam w tej chwili rozważania na temat celu nauki o języku, to jest gramatyki, stylistyki, historii języka, zajmę się natomiast wyłącznie sprawami literatury. Mogłbym oczywiście przytoczyć odpowiednie sformułowania z *Uwag wstępnych* w obowiązującym obecnie programie; są one słuszne i wystarczająco ogólne, by niczego nie wyjaśnić: „Przez poznanie dzieła literackiego [przedmiot] uczy rozumieć ludzi, wnikać w motywy ich postępowania i oceniać ich działalność”. A czego w takim razie uczy historia? Nie będę już cytował odpowiedniego sformułowania. Jest ono bliźniaczo podobne.

Skomplikujmy sam problem. Kurs historycznoliteracki w szkole średniej — to jest mój prywatny osąd współczesnej sytuacji — ma przygotować kandydata do uniwersyteckich studiów polonistycznych. Będzie mu tam potrzebna — co jest oczywiste — historia literatury. O fakty będą go pytać przy egzaminie wstępnym, rzadko bowiem przy tej okazji zdarza się badanie uzdolnień i zamiłowań, umiejętności odbioru dzieła literackiego, ukształtowanej wrażliwości estetycznej itd. Presja egzaminów wstępnych na tryb pracy nauczyciela polonisty w szkole średniej jest zjawiskiem oczywistym, przynoszącym jednak ujemne rezultaty, jeśli chodzi o wychowanie i wykształcenie ogółu naszej młodzieży. Ilu bowiem absolwentów szkoły średniej idzie rocznie na studia polonistyczne? Pewien tylko nieznaczny procent, przy czym o wyborze tego kierunku decydują nie tyle zdolności, ile pamięciowe opanowanie materiału. Warto w tym miejscu zastanowić się, co będzie w przyszłości — już po skończeniu studiów — potrzebne lekarzowi, chemikowi, architektowi, budowniczemu statków. Co będzie potrzebne tym, którzy nie podejmą dalszych studiów i tworzyć będą liczną grupę inteligencji ze średnim wykształceniem? Jakie przygotowanie do życia w społeczeństwie dała im nauka języka polskiego w szkole średniej? Czy wystarcza ta ilość biografii, tez i faktów historycznoliterackich, które z niej wynieśli? Czy pamiętają ją jeszcze na piątym roku swoich specjalistycznych studiów? Czy w przyszłości sięgną po książkę z literatury pięknej? Czy będą odczuwać potrzebę sięgnięcia? Czy biorąc do ręki najnowszą powieść, której w tej chwili jeszcze nie ma, zrozumieją z niej cokolwiek? Czy w czasie ich pięćdziesięcioletniej aktywnej pracy zawodowej literatura piękna uczyć ich będzie „rozumienia ludzi”?

Ta długa lista jest tylko rozwinięciem pytania o cel nauczania literatury w szkole średniej. Wynika stąd, że podstawowe umiejętności, które winien wynieść absolwent, wchodzący w życie społeczne, leżą, jeśli nie poza zasięgiem, to w każdym razie na dalekim planie obecnego procesu

nauczania. Przygotowanie młodego człowieka do życia, zwłaszcza w obecnej epoce, nie może być pozbawione podstawowych elementów wykształcenia humanistycznego. Sądzę jednak, że na wykształcenie to składać się powinna nie encyklopedyczno-katalogowa wiedza, lecz wyrobiona zdolność rozumienia zjawisk literackich oraz prawidłowości i uwarunkowań rozwoju kultury własnego narodu, a także sprawne metody poznania i przyswajania nowych dzieł takich, których w szkole „nie przerabiano”. Tylko bowiem stopniowe rozwijanie owych sprawności ma większy sens społeczny, może przyczynić się do podniesienia ogólnego poziomu kultury, do jej umasowienia.

Pierwszą kwestią — ową wiedzą o ogólnych prawidłowościach kultury narodowej — zajmę się nieco później. Obecnie warto przyjrzeć się bliżej kształceniu sprawności potrzebnych do odbioru dzieła literackiego. Do truizmów należy twierdzenie, że utwory literackie zamykają w sobie pewną wiedzę o życiu społeczeństwa w określonej epoce. Ale czy znaczy to, że przez analizę dzieła powinniśmy zmierzać do zidentyfikowania owej wiedzy, określenia jej w zespołach definicji? Robi to przecież nauka historii. Są inne, bardziej wiarygodne i ogólnie dostępne źródła takiego poznania — dokumenty, pamiętniki czy publicystyka. Literatura mówi często to samo, czego uczeń dowiaduje się na lekcjach innych przedmiotów, ale równocześnie robi to inaczej. Uruchamia sferę przeżyć emocjonalnych, wartościuje pod względem moralnym i estetycznym. Jak punktem wyjścia musi być przeżycie dzieła, tak celem sensownej nauki o literaturze w szkole powinno być wyrobienie w uczniu prawidłowych reakcji w tym zakresie. Jest to jednak niemożliwe, jeśli nauczanie ograniczymy do przyswojenia sobie treści utworu, umiejętności nazwania występujących w nim idei, wyliczenia naszych pisarzy i ich dzieł. Konieczne okazuje się poznanie przez ucznia sposobów przetworzenia świata w obrazie literackim, zespołu jego skomplikowanych środków językowych, kompozycyjnych itd. Takie poznanie dzieła literackiego może dopiero wywoływać przeżycia emocjonalne, rozwijać wyobraźnię, kształtować postawy moralne i światopoglądowe.

Nie chodzi mi oczywiście o to, aby skierować nauczanie literatury ku jej teorii zamiast ku historii. Poetykę jako dziedzinę wiedzy o literaturze należy w szkole traktować funkcjonalnie. Nauczyciel stawiając pytanie: „jak to jest zrobione”, dodawać musi stale: „dlaczego takie rozwiązanie wybrał pisarz”. Wyeksponowanie w analizie tych właśnie pytań pozwoli młodzieży zrozumieć, że dzieło literackie jest pewną konstrukcją, zależną tyleż od woli twórcy, co od panujących w jego epoce przekonań i gustów, konstrukcją, za którą bierze on odpowiedzialność moralną i ideową, że wreszcie jest tworem językowym, ale języka w specjalny sposób uporządkowanego. Takie rozumienie dzieła literackiego uchronić może od naiw-

nych interpretacji rzeczywistości przedstawionej w utworze i da — jak sądzę — wystarczające elementarne przygotowanie do samodzielnego korzystania z dóbr kultury narodowej. Jest oczywiste, że na poziomie szkoły średniej nie powinno wychodzić się od tego typu intelektualnej analizy. Punktem wyjścia powinno być emocjonalne przeżycie dzieła przez ucznia. Emocje bowiem na tym etapie rozwoju psychicznego człowieka silniej i gruntowniej utrwalają i porządkują postawy moralne, światopoglądowe, polityczne i estetyczne.

Jak pogodzić tego typu analizę z potrzebą umieszczenia utworów w odpowiednim czasie historycznym, którego dzieła literackie są niewątpliwym zapisem? Jak określić wpływ tradycji na świadomość współczesnego człowieka? — Kultura naszego narodu prezentuje ciągłość nie tylko przez chronologiczne następstwo epok, lecz także przez trwanie pewnych podstawowych problemów. Ułożenie programu nauczania wokół takich głównych kwestii przewijających się przez nasze dzieje prowadziłyby do zrozumienia rozwoju kultury narodowej bez potrzeby kurczowego trzymania się chronologicznego porządku. Śmiem twierdzić, że zrozumienie takie byłoby głębsze, bardziej czynne. Poznanie całościowe pewnych struktur staje się dziś w humanistyce oczywistą koniecznością wobec stałego narastania nowych treści. System wiedzy encyklopedycznej, wypracowany ostatecznie w XIX wieku, okazuje się coraz mniej sprawny i możliwy w realizacji.

Przystępując do zaprezentowania owych wybranych problemów z dziejów naszej kultury duchowej, zauważmy jednak, że chodzi o takie ich sformułowanie, aby nie popadały one w zasadniczą sprzeczność z obecnie obowiązującym programem, aby raczej z niego wyrastały. Liczyć się bowiem trzeba także z sumą doświadczeń i nawyków praktyki nauczycielskiej. Nie można skutecznie działać wbrew tym przyzwyczajeniom. Nie zawsze są one dobre, ale są faktem społecznym.

W pierwszej zatem klasie licealnej tematem całorocznej pracy nauczyciela z uczniami byłaby kultura staropolska. Chodziłoby jednak głównie o poznanie wpływów kultury dawnej na świadomość współczesnego Polaka. Stąd też lista lektur powinna obejmować dzieła dawne i najnowsze, które zjednoczy właśnie ów związek między tradycją i teraźniejszością.

W klasie drugiej, podobnie jak w pierwszej, podstawowy zrąb materiału może wyrastać z planu obecnego. Tematem byłaby walka o wolność, o byt narodowy i jej odbicie w literaturze polskiej. Lista lektur powinna obejmować dzieła z różnych epok literackich, spokrewnione ze sobą ideami wolnościowymi. W istocie więc podstawowym zespołem lekturowym byłyby utwory naszych romantyków, lecz także Żeromskiego, Wyspiańskiego, i autorów z okresu I i II wojny światowej.

W klasie trzeciej tematem nadrzędnym można uczynić obraz życia i walk społecznych w literackim odbiciu. Od *Satyry na leniwych chłopów* do wierszy Broniewskiego czy Przybosa. W tym miejscu warto zaznaczyć, że chodzi o szeroki obraz przemian w życiu społecznym, w zakresie obyczajów, form i sposobów ludzkiego współżycia, powstawania idei rewolucyjnej przebudowy społeczeństwa, motywacji stanowisk w konfliktach klasowych epoki itp.

W klasie czwartej, jako najbardziej dojrzałej, tematem mogłaby być analiza wytworzonych przez człowieka wzorców moralnych i postaw filozoficznych, które znalazły odbicie w literaturze. Zmieniający się model człowieka wraz z przemianą epok, filozoficzne i polityczne konsekwencje tego faktu byłyby właściwym podsumowaniem „nauki o literaturze” na poziomie szkoły średniej.

W tym miejscu rozważań nie mogę prowadzić szczegółowej charakterystyki wszystkich cech nowego układu programu. Ponieważ jednak na końcu artykułu podaję zarys możliwego doboru lektur i problemów, pragnę zwrócić uwagę na kilka właściwości zaproponowanego układu. Historia literatury jest w nim obecna nie przez encyklopedyczno-chronologiczny układ, lecz przez podkreślenie ciągłości całej kultury narodowej, jej związku z kulturą ogólnoludzką. Przedstawiony podział materiału nauczania nie jest idealny i wymaga jeszcze szeregu dyskusji. Zastrzegam się tylko, że za rzecz najważniejszą uważam obecnie analizę samej zasady, a nie szczegółowej listy lektur. Utwory, które umieściłem na liście, traktuję więc trochę na prawach przykładu. Chodziło mi bowiem raczej o sprawdzenie przydatności samej reguły, o jej wystarczalność i kompletność. Lista lektur jest zresztą celowo obszerniejsza i poznanie jej w całości przekracza możliwości ucznia, może ona jednak zapewniać nauczycielowi możliwość wyboru po uwzględnieniu potrzeb zespołu i indywidualnych zainteresowań uczniów. Te same cele poznawcze i wychowawcze zrealizować można na różnych dziełach literackich i przy różnej ich ilości.

I jeszcze jedno zastrzeżenie: istnieje sporo utworów, które ze względu na zawartość zaliczyć można do dwóch, nawet trzech grup jednocześnie. Może to być poczytane za poważną wadę propozycji. Pragnę jednak przypomnieć, że układ chronologiczny nastęrczał tego samego typu trudności (np. Fredro w romantyzmie). Aby uniknąć schematycznego „szufladkowania”, nauczyciel musi wskazywać na wieloznaczeniową strukturę dzieł.

Temat główny, jednoczący wszystkie analizowane utwory w danej klasie, nie narzuca z góry tej samej metody postępowania dydaktycznego. Analiza utworu może się bowiem rozpocząć od zapamiętanego przez uczniów szczegółu treściowego, od przeżyć emocjonalnych, jakich dzieło dostarczyło, czy też od określenia cech gatunkowych i stylistycznych. Ta-

kiej odmienności w postępowaniu dydaktycznym wymagają zarówno same dzieła, jak i cechy zespołów uczniowskich.

Lektury w każdej z klas pochodzą z różnych epok literackich, aby więc zabezpieczyć prawidłową realizację tak pomyślanego programu, trzeba odpowiednio podzielić role między nauczyciela i podręcznik. W dotychczasowej praktyce podręcznik był zbiorem reguł, należało go „przerabiać” systematycznie. W istocie więc podręcznik był nie pomocą, lecz przeszkodą w bezpośrednim kontakcie ucznia z dziełem literackim; dawał gotowe etykiety, od których i nauczycielowi, i uczniowi trudno było się wyzwolić.

Podręcznik, aby mógł spełniać rolę pomocy w samodzielnej pracy ucznia przy realizacji przedstawionego tu programu, musi być wspólny dla wszystkich klas licealnych, to znaczy musi obejmować dzieje całej literatury ojczystej, oczywiście w układzie chronologicznym. Zwolennikiem takiego podręcznika jest nestor naszych dydaktyków, Władysław Szyszkowski — i z jego tu myśli korzystam bezpośrednio, podobnie jak w wypadku wielokroć podkreślanej przez niego potrzeby ograniczenia historii literatury a rozbudowy analizy dzieła literackiego w szkole średniej.

Jeden podręcznik na cztery klasy licealne jest w zaproponowanym tu układzie materiału oczywistą koniecznością. Byłby dla ucznia pomocą domową przy przygotowywaniu się do kolejnej lekcji, rodzajem podręcznej encyklopedii, gdzie w każdej chwili mógłby on znaleźć potrzebne informacje o pisarzu, o dziele i o epoce. Podręcznik natomiast nie byłby do „przerabiania” w szkole. Jego układ chronologiczny zapewniłby minimum porządku historycznego w szkolnym nauczaniu literatury, choć poznawanie owego porządku odbywałoby się przez ucznia fragmentarycznie, w zależności od kolejno analizowanych utworów.

I jeszcze jedna istotna potrzeba, o której zapomnieć nie można, jeśli chcemy rzeczywiście unowocześnić nauczanie języka ojczystego w szkole średniej. Praca dydaktyczna, jej porządek zastany, wytwarza w nauczycielu pewne nawyki, które nie zawsze zaliczyć można do szkodliwych. Tak kształtuje się przecież każda sprawność zawodowa. Kolejne zmiany programowe zakłócają rytm pracy w szkole i często zamiast spodziewanych korzyści przynoszą poważne szkody. Reforma musi się zaczynać od przygotowania do niej nauczyciela. Dlatego też obok podręcznika dla ucznia (jednego na cztery klasy), i antologii małych form literackich (osobnej na każdą klasę), konieczny jest także szczegółowy podręcznik metodyczny dla nauczyciela, podający możliwości analizy szkolnej poszczególnych utworów z listy lektur, zasobny w komentarze rzeczowe, materiały i odsyłacze bibliograficzne.

Przedstawione w tym artykule uwagi i propozycje wynikają z głębo-

kiego przekonania autora, że nie unowocześnimy nauczania literatury ojczyznej przez wykreślenie lub dopisanie kilku utworów, że wreszcie z perspektywy ogólnospołecznej ważna jest nie ilość przeczytanych przez młodzież dzieł, lecz wyrobiona umiejętność odbioru literatury pięknej.

PROJEKT PROGRAMU NAUCZANIA LITERATURY W LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCYM

Cele nauczania:

— Kształcenie umiejętności odbioru dzieła literackiego przez poznawanie jego budowy, specyficznych cech języka, odmienności gatunkowych i stylistycznych.

— Rozumienie zawartości ideowej utworu, jego związków z życiem społecznym i politycznym, z dziejami kultury narodowej.

— Kształtowanie emocjonalnego stosunku do dzieła literackiego, do twórców kultury ludzkiej.

— Wyrabianie odpowiednich postaw estetycznych, moralnych, patriotycznych i światopoglądowych.

Rozkład materiału:

KLASA I (4 GODZINY TYGODNIOWO)

Kultura staropolska, jej ślady i znaczenie w późniejszej literaturze

Utwór literacki jako zapis sposobów przeżywania i myślenia ludzi w poszczególnych epokach, prezentacja mitów, wierzeń i postaw światopoglądowych z przeszłości. Względna trwałość niektórych wartości i ewolucyjna ciągłość kultury ludzkiej.

Homer: *Iliada*

B. Prus: *Faraon*

J. Parandowski: *Mitologia* (wybór).

Początki kultury polskiej i jej związki z kulturą europejską. Rozwój piśmiennictwa w języku łacińskim i w języku polskim. Budzenie się świadomości narodowej.

— *Pieśń o Rolandzie*

M. Cervantes: *Don Kichot*

J. I. Kraszewski: *Stara baśń*

T. Parnicki: *Srebrne orły*

— *Bogurodzica* — pieśń kościelna i pierwszy hymn narodowy.

K. I. Gałczyński: *Wit Stwosz*

J. Harasymowicz: *Pastorałka polska, Pastorałka z gór, Pastorałka z królami, Madonna z Kruźlowej.*

Rozwój kultury w epoce Odrodzenia. Reformacja. Nowy ideał człowieka. Związki z kulturą antyczną. Dalsze utrwalanie świadomości narodowej. Rozwój nauki. Mikołaj Kopernik. Wzbogacenie języka literackiego.

— A. Frycz Modrzewski: *O poprawie Rzeczypospolitej* (fragm.)

— M. Rej: *Krótko rozprawa* (fragm.), *Figliki, Żywot człowieka poczciwego* (fragm.).

— T. Nowak: *Ballada ludowa, Klasztorne święto.*

E. Bryll: *Plucha z Rejem*

J. Kochanowski: *Odprowa posłów greckich, Fraszki* (wybór), *Pieśni*

J. Tuwim: *Rzecz czarnońska*

B. Leśmian: *Urszula Kochanowska*

L. Staff: *Curriculum vitae, Ars poetica, Południe*.

Kultura polskiego i europejskiego baroku. Cechy stylu w architekturze, malarstwie i w literaturze. Barok dworski i barok sarmacki. Kонтрreformacja i jej oblicze społeczne. Rozwój języka poetyckiego.

J. A. Morsztyn: *O sobie, Niestatek, Do Paniej*

S. Grochowiak: *Modlitwa, Do Pani*

W. Potocki: *Moralia* (wybór)

J. Ch. Pasek: *Pamiętniki* (fragm.)

H. Sienkiewicz: *Trylogia*

W. Szekspir: *Hamlet*

Molier: *Świętoszek*

Rozwój myśli racjonalistycznej w XVIII wieku. Związki z kulturą odrodzenia. Walka z niektórymi cechami obyczajowości szlacheckiej, trwałość jej cech w późniejszej kulturze. Próby reform społecznych i politycznych. Rozwój czasopism i teatru. Rozwój nowych gatunków literackich. Społeczna funkcja literatury, dydaktyzm. Walka o czystość języka polskiego. Klasycyzm.

H. Malewska: *Panowie Leszczyńscy*

J. I. Kraszewski: *Brühl*

I. Krasicki: *Monachomachia, Mikołaja Doświadczynskiego przypadki* (wybór), *Bajki* (wybór), *Satyry* (wybór)

J. Ursyn Niemcewicz: *Powrót posła*

J. Jasiński: *Wiersz w czasie obchodzonej żałoby* [...]

F. Karpiński: *Laura i Filon*

F. Zabłocki: *Sarmatyzm*

A. Fredro: *Zemsta, Śluby panieńskie*

Zebranie materiału (12 godzin lekcyjnych). Tematy:

1. Rozwój gatunków i stylów w literaturze staropolskiej.
2. Ślady kultury staropolskiej we współczesnej sztuce. Wpływ na literaturę i sztukę ludową.
3. Rola literatury w kształtowaniu świadomości narodowej.

KLASA II (5 GODZIN TYGODNIOWO)

Walka o wolność, o byt narodowy, o wyzwolenie w okresach niewoli.

Tradycja poezji patriotycznej

J. Kochanowski: *Pieśń V* (ks. II)

A. Morsztyn: *Pieśń w obozie pod Zwańcem*

W. Potocki: *Czuj, stary pies szczeka*

F. Karpiński: *Zale Sarmaty*

C. Godebski: *Do legionów polskich*

J. Wybicki: *Jeszcze Polska nie zginęła*

S. Żeromski: *O żołnierzu tułaczu, Popioły*

M. Brandys: *Kozietulski i inni*

A. Tołstoj: *Wojna i pokój*

Związki między kulturą narodu i jego losami politycznymi. Wpływ wydarzeń historycznych na kształt i charakter literatury. Oddziaływanie literatury na społec-

czeństwo. Kształtowanie świadomości patriotycznej, wytwarzanie więzi w narodzie polegającej na wspólnocie języka i wspólnocie tradycji kulturalnej. Rola literatury w okresie niewoli. Źródła i kierunki jej rozwoju po upadku niepodległości. Związki z kulturą europejską. Romantyzm. Postulat literatury narodowej. Zwrot ku przeszłości i ku kulturze ludowej. Bunt przeciw panującym normom życia społecznego i przeciwko ustalonym porządkowi politycznemu. Odbicie tego buntu w założeniach estetycznych romantyzmu. Wyzwolenie się z norm poetyki klasycyzmu.

O. Byron: *Giaur*

F. Schiller: *Zbójcy*

A. Puszkina: *Wybór wierszy*

Kierunki rozwoju literatury polskiej w okresie romantyzmu. Walka o niepodległość. Bohater romantyczny. Rozwój nowych gatunków literackich. Rola liryki i dramatu.

A. Mickiewicz: *Sonetny krymskie* (np. *Stepy akermzańskie, Grób Potockiej*), *Konrad Wallenrod, Dziady cz. III, Pan Tadeusz, Trybuna Ludów* (fragm.)

J. Słowacki: *Oda do wolności, Kordian, Lilla Weneda*, wybór liryków (np. *Pogrzeb kapitana Meyznera, Grób Agamemnona, Szli krzyżąc: „Polska! Polska!”*)

C. K. Norwid: *Bema pamięci żałobny rapsod, Moja ojczyzna, Do obywatela Johna Brown, Fortepian Chopina*

G. Ehrenberg: *Szlachta w roku 1831*

K. Ujejski: *Maraton*

Doświadczenia wynikające z powstania listopadowego i Wiosny Ludów. Rola mas ludowych w walce o niepodległość. Kształtowanie się nowego pojęcia narodu. Rozwój malarstwa i muzyki. Michałowski, Grottger, Chopin, Moniuszko, Matejko.

Idee walki o niepodległość w epoce popowstaniowej. Związki między literaturą romantyczną i literaturą okresu Młodej Polski.

S. Żeromski: *Rozdziobią nas kruki, wrony...*, *Wierna rzeka*

S. Wyspiański: *Wesele, Noc listopadowa, Wyzwolenie*

J. Kasprzowicz: *Rzadko na moich wargach...*

Uzyskanie niepodległości w 1918. Zmiany w zakresie tematyki. II wojna światowa. Zagrożenie bytu narodowego. Faszyzm. Odbicie nowej sytuacji w literaturze. Okrucieństwo wojny i konieczność walki. Bohaterstwo żołnierza i problemy moralne zrodzone przez wojnę.

E. Hemingway: *Komu bije dzwon*

W. Broniewski: *No pasaran! Pięćdziesięciu, Żołnierz polski*

K. I. Gałczyński: *Żołnierze z Westerplatte, List jeńca*

J. Przyboś: *Póki my żyjemy, Wiosna 1942*

T. Borowski: wybór opowiadań z tomu *Pożegnanie z Marią*.

K. K. Baczyński: *Pokolenie, Człowiek z głową na karabinie, Mazowsze*

J. Iwaszkiewicz: *Stara cegielnia, Młyn nad Lutynią, Kościół w Skaryszewie*

J. Putrament: *Wrzesień*

W. Żukrowski: *Dni kłęski*

S. Zieliński: *We mgle wrześniowej*

M. Wańkowicz: *Monte Cassino*

L. Kruczkowski: *Niemcy*

Z. Nałkowska: *Medaliony*

T. Różewicz: *Termopile polskie, Matka powieszonych, Dwa wyroki*

W. Szymborska: *Obóz głodowy pod Jasiem, Pogrzeb*

R. Bratny: *Kolumbowie*

J. Gerhard: *Łuny w Bieszczadach*

K. Simonow: *Dni i noce*

Zebrań materiału (20 godzin lekcyjnych). Tematy:

1. Podobieństwa i różnice w ujęciu tematu w poszczególnych epokach literackich.
2. Powiązanie walki o wolność i niepodległość z walkami klasowymi, z wyborem postawy człowieka wobec świata.
3. Rozwój metafory, zmiany w zakresie budowania obrazu w poezji XIX i XX wieku.
4. Poezja wzruszeń emocjonalnych, nastrojów i poezja przeżyć intelektualnych.

KLASA III (4 GODZINY TYGODNIOWO)

Odbicie życia społecznego w literaturze

Tematyka społeczna w dawnej literaturze polskiej:

— *Satyra na leniwych chłopów*

Sz. Szymonowic: *Żeńcy*

W. Potocki: *Wolne kozy od pluga...*

S. Staszic: *Przestrogi dla Polski* (fragm.)

A. Gorecki: *Chłop i kaznodzieja*

Związki literatury z życiem społecznym epoki. Konflikty klasowe. Zapis obyczajów i norm moralnych panujących w danej epoce. Zależność obrazu społeczeństwa w utworach od panujących prądów literackich, od wybranej techniki pisarskiej. Rozwój gatunków literackich szczególnie przydatnych przy odtwarzaniu cech życia społecznego. Realizm. Nowela i powieść.

H. Balzac: *Ojciec Goriot*

V. Hugo: *Nędznicy*

Romantyczny bunt przeciwko panującym normom społecznym, moralnym, przeciwko obyczajom wytworzonym przez klasy panujące. Zwrot ku ludowości. Nowe gatunki literackie związane z tym zwrotem. Fantastyka. Zmiany w języku literackim.

A. Mickiewicz: *Ballady i romanse, II cz. Dziadów*

J. Słowacki: *Fantazy, wybór liryków* (np. *Odpowiedź na „Psalmy przyszłości”, O konstytucjach jak o fortepianach... Wyjdzie stu robotników*)

T. Lenartowicz: *Jak to na Mazowszu, Kalina*

K. Ujejski: *Chorał*

C. K. Norwid: *Nerwy, Moja piosenka I*

J. I. Kraszewski: *Ulana, Historia kołka w płocie*

L. Kruczkowski: *Kordian i cham*

W. Szymborska: *List Edwarda Dembowskiego do ojca*

Utrwalanie się kapitalistycznego ustroju. Nowy charakter konfliktów klasowych. Programy pozytywistyczne. Obserwacja życia społecznego i jej rezultaty w literaturze. Rozwój realizmu. Zainteresowanie twórców życiem warstw najniższych. Walka z pozostałościami szlacheckiej obyczajowości. Rozwój prozy narracyjnej. Naturalizm.

G. Flaubert: *Prostota serca*

E. Zola: *Germinial*

H. Sienkiewicz: *Szkice węglem, Za chlebem*

E. Orzeszkowa: *Marta, Niziny, Nad Niemnem*

B. Prus: *Lalka, Powracająca fala, Aniek, Lokator poddasza, Kamizelka*

M. Konopnicka: *Wybór wierszy* (np. *Wolny najmita, A jak poszedł król na wojnę...*), *wybór nowel* (*Miłosierdzie gminy, Banasiowa, Urbanowa*)

A. Asnyk: *Daremne żale, Do młodych, Szkic do obrazu współczesnego*

Wzrost roli proletariatu. Obraz życia chłopskiego w powieści. Kryzys postaw pozytywistycznych. Nowe tendencje filozoficzne i estetyczne. Pesymizm, nastrojowość i symbolizm.

M. Gorki: *Matka*

G. Zapolska: *Moralność pani Dulskiej*

S. Żeromski: *Ludzie bezdomni, Zmierzch, Zapomnienie, Siłaczka*

W. Orkan: *W roztokach*

Wł. Reymont: *Chłopi*, wybór nowel (np. *Suka, Śmierć*)

J. Kasprzyc: *Z. chałupy* (wybór)

Uzyskanie niepodległości przez Polskę. Zmiany wywołane tym faktem w literaturze. Związki z literaturą europejską. Nowe kierunki w poezji. Futuryzm. Awangarda krakowska. Grupa „Skamandra”. Nowe formy wyrazu poetyckiego. Zmiany w zakresie wersyfikacji.

W. Majakowski: *Wybór wierszy*

A. Tołstoj: *Droga przez mękę*

M. Szołochow: *Cichy Don*

J. Steinbeck: *Grona gniewu*

J. Tuwim: *Do generałów, Rzuciłbym to wszystko, Nędza, Mieszkańcy, Wiersz o umarłej nadziei*

J. Przyboś: *Droga powrotna, List, Odjazd z wakacji*

W. Broniewski: *Magnitogorsk, Elegia o śmierci Ludwika Waryńskiego*

K. I. Gałczyński: *Zagłębienie Dąbrowskie, Dwaj maturzyści, Skumbrie w tomacie*

M. Dąbrowska: *Ludzie stamtąd, Noce i dnie*

Z. Nałkowska: *Granica*

Zebrań materiału (16 godzin lekcyjnych). Tematy:

1. Główne prądy i kierunki w literaturze XIX i XX wieku: realizm, naturalizm, impresjonizm, symbolizm.
2. Konflikty polityczne, społeczne i psychologiczne w literaturze XX-lecia międzywojennego.
3. Rozwój liryki polskiej w XX-leciu międzywojennym.

KLASA IV (4 GODZINY TYGODNIOWO)

Człowiek, jego postawy i miejsce w świecie

Zależność zespołu norm i ideałów ludzkich od ogólnego charakteru epoki, od filozofii, doktryn politycznych, wzorców moralnych i obyczajowych. Kształtowanie się modelu człowieka w poszczególnych epokach.

— *Legenda o świętym Aleksym*

J. Kochanowski: *Treny*

M. Sęp-Szarzyński: *Sonet IV, Sonet V*

S. Trembecki: *Oda „Balon”*

Wolter: *Kandyd*

Romantyczny bunt przeciwko panowaniu rozumu, jego źródła społeczne i filozoficzne. Ironia romantyczna. Samotność.

A. Mickiewicz: *Oda do młodości, Żeglarz*

J. Słowacki: *Beniowski*

C. K. Norwid: *W Weronie, Przeszłość, Sieroctwo, Ironia*

Społeczne uzależnienie losu człowieka w literaturze pozytywistycznej. Rola pracy w życiu ludzkim. Humanitaryzm. Praca dla dobra społeczeństwa.

B. Prus: *Kroniki* (fragm.)
 E. Orzeszkowa: *ABC*
 S. Żeromski: *Doktor Piotr*

Kryzys postaw pozytywistycznych pod koniec XIX wieku i jego źródła społeczne. Pesymizm. Zwrot ku przeżyciom wewnętrznym człowieka. Dekadentyzm i postawy opozycyjne — ich źródła w filozofii końca XIX wieku. Nowe środki wyrazu artystycznego i nowe kierunki w sztuce.

K. Tetmajer: *Wiekowi XIX, Nirwana, Nie wierzę w nic, Evviva l'arte!*
 J. Kasprówic: *Krzak dzikiej róży w Ciemnych Smreczynach, Święty Boże, wybór z Księgi ubogich* (np. *Witajcie kochane góry, Przestałem się wadzić z Bogiem, Umiłowanie ty moje*).
 L. Staff: *Kowal, Odrzućmyż raz... Życie bez zdarzeń, Pokój wsi, Gnoj, Przedśpiew*

Odzyskanie niepodległości. Kształtowanie się nowych postaw społecznych, światopoglądowych i estetycznych. Optymizm w latach powojennych i pierwsze niepowodzenia. Dyskusja nad kształtem niepodległego państwa.

S. Żeromski — *Przedwiośnie*
 J. Tuwim: *Sokrates tańczący, Ja, Melancholia stojących przy ścianie*
 W. Broniewski: *Poezja, Do towarzyszy broni*
 T. Mann: *Czarodziejska góra*
 J. Iwaszkiewicz: *Sława i chwała*

Kryzys optymizmu. Narastanie poczucia zagrożenia, jego źródła społeczne i polityczne. Groteska. Katastrofizm. Wezwanie do walki przeciwko wojnie i faszyzmowi.

F. Kafka: *Proces*
 A. Słonimski: *Niemcom, Dokument epoki*
 J. Czechowicz: *Żal*
 K. I. Gałczyński: *Serwus Madonna, Nocny testament, Moczmy nogi*
 W. Broniewski: *Bagnet na broń, Po co żyjemy*

Druga wojna światowa, jej skutki społeczne, moralne i światopoglądowe. Zbrodnie ludobójstwa. Bankructwo ideałów mieszczańskiego humanizmu. Kształtowanie się nowych postaw społecznych i filozoficznych. Marksistowska i egzystencjalistyczna koncepcja człowieka. Miejsce człowieka we współczesnej cywilizacji.

A. Camus: *Dżuma*
 B. Brecht: *Matka Courage*
 T. Borowski: *Kamienny świat*
 Z. Nałkowska: *Medaliony*
 T. Różewicz: *Ocalony, Maski, Świadkowie albo nasza mała stabilizacja, List do ludożerców, Jestem realistą*
 L. Kruczkowski: *Pierwszy dzień wolności*
 S. Grochowiak: *Franz Kafka, Hamlet, Piękno spóźnione*
 W. Szymborska: *Muzeum, W rzece Heraklita, Nagrobek, Wieczór autorski, Ra-
 dość pisania*
 T. Konwicki: *Sennik współczesny*
 T. Breza: *Urząd*

Zebranie materiału (16 godzin lekcyjnych). Tematy:

1. Przemiany postaw ludzkich i ich przyczyny.
2. Ewolucja form wersyfikacyjnych w poezji, zmiany w technice narracji w utworach epickich.
3. Rola i miejsce literatury we współczesnym życiu.